

Fecr Yayınları: 719

MİHNE SONRASI TEOPOLİTİK DURUMUN SÜNNİ KELAMA ETKİSİ

Halil ARSLAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör
Prof. Dr. Osman DEMİR

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Eylül 2023

ISBN: 978-625-6436-71-8

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

**MİHNE SONRASI TEOPOLİTİK DURUMUN
SÜNNİ KELAMA ETKİSİ**

Halil ARSLAN

Ankara 2023

Anne ve babama...

Halil ARSLAN

1981 yılında Hatay ili Hassa ilçesi Küreci Köyü'nde doğdu. 1999 yılında Kırıkhan İmam Hatip Lisesi'nden, 2003 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2001 yılından üniversite öğrenimi esnasında başladığı imam-hatiplik görevini 2014 yılında Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atanana kadar sürdürdü. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda *"Diyanet İşleri Başkanlığı'nun Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği"* isimli yüksek lisans tezini 2015 yılında bitirdi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda *"Mihne Sonrası Teopolitik Durumun Sünni Kelama Etkisi"* başlıklı doktora tezini 2023 yılında bitirdi. Başta dunyabizim.com olmak üzere farklı mecralarda kitap tanıtımı, değerini, gezi yazısı ve denemeleri bulunan yazar, halen Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dr. Arş. Gör. olarak çalışmaktadır.

ÖN SÖZ

Teopolitik din ve siyaset arasındaki ilişkiyi anlatan birleşik bir kavramdır. İnsanlık tarihi kadar eski bir gerilim alanı olan teopolitik İslam düşüncesinde en çok mihne hadisesiyle bilinir. İslamın kısa zaman içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılması hem İslam öncesinden Arap toplumunun tevarüs ettiği problemlerle hem de İslam'ı seçen ve İslam'ın hâkimiyeti altında yaşayan farklı inanç sahiplerinin birlikte yaşamasından kaynaklanan problem alanları doğurmuştur.

Arap-Mevâli münasebetinin siyasi, idari, ekonomik olduğu kadar kelim sahasına kadar uzanan etkileri bulunmaktadır. Bu ikilikten başka yine ulema-ümera münasebeti de başka bir sorun sahasıdır. Ulema-ümera ikiliğini mihne hadisesinin hem öncesinde hem de sonrasında etkisi bulunmaktadır. Sonuç itibariyle tüm bu ikilikler ehl-i re'y ehl-i hadis farklılığı olarak görülebilecek birikimlere neden olmuştur.

Mihneyi bu toplumsal olguların farkında bir halife olan Me'mun'un siyasi meşruiyet ve Abbâsî iktidarının devamını sağlamaya yönelik bir manevrası olarak görmek mümkündür. Me'mun'un vefatına yakın bir zamanda yazdığı mektuplarla başlatılan halku'l Kur'ân konusundaki sorgulamalar yine Me'mun'un vasiyetiyle halefleri Mu'tasım ve Vâsık tarafından da çeşitli tonlarda devam ettirilmiştir. Nihayet toplumsal rahatsızlıkların iyice arttığı halku'l Kur'ân sorgulamaları Vâsık'ın iktidarının sonlarına doğru fiilen bitmiş ve Mütevekkil zamanında karşı mihne hareketlerine yol açan kararların alınmasıyla da resmen sona erdirilmiştir.

Kelâm ilmi açısından mihne sorgulamalarının teopolitik üzerinde sarsıcı etkileri olmuştur. Mihne sonrasında değişen teopolitik durum Ehl-i sünnet kelâmını konu ve usul açısından etkilemiştir. Değişen durumlar sonrası görünürlüğü bir asır kadar geciken Eş'arilik, Mu'tezile ile Selef anlayışı arasında telif eden bir tavrın adı olmuştur. Mihne sonrası merkezi coğrafyadan çevreye

doğru akan âlim hareketliliği farklı anlayışlara kapı aralamıştır. Mütevekkil'in başlattığı politik değişiklik Kelam ilmi başta olmak üzere teşekkül devresinde sayılabilecek tüm ilimleri ve değişik toplumsal alanları etkilemiştir. Burada belirlenen paradigmanın günümüze kadar uzanan etkileri bulunmaktadır. Bu çalışma bu değişimin altını ehl-i sünnet kelamı açısından çizmektedir.

Doktora çalışmamın gözden geçirip ekleme ve çıkartmalar yaptığım hali olan bu kitapta birçok hocamın ve arkadaşımın katkısı bulunmaktadır. Başta doktora tez danışmanın Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz'a, çalışma süresince gösterdiği güven ve teşviki sebebiyle teşekkür etmeliyim. Doç. Dr. Faruk Sancar, çalışma konumuza işaret edip çalışmanın problem evrenine girişı kolaylaştırmıştır, kendisine müteşekkirim. Prof. Dr. Süleyman Turan metodolojiye dair değerli dokunuşlarda bulundu. Dr. Öğr. Üyesi Ümit Erkan öneri, tavsiye ve eksikleri işaret ederek çok kıymetli katkılar yaptı. Prof. Dr. Muharrem Akođlu, konuyu çalışmaya başladığım ilk zamandan bugüne kadar kıymetli ilgisini esirgemeyen başka bir hocamdır. Doç. Dr. Bayram Çınar da mihne çalışmış bir araştırmacı olarak eleştiri ve önerilerini aldığım, çalışmayı baştan sona okuma zahmetine katlanan, ismini mutlaka anmam gereken hocalarımdandır. Bu çalışmayı baştan sona okuma zahmetine girip, onca yoğunluğu arasında satır satır eleştiri ve önerilerde bulunan Prof. Dr. Osman Demir'e de burada minnettar olduğumu bir kez daha ifade etmeliyim. Dostça katkılarını unutamayacağım Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Hanefi Suluođlu hocam da yine çalışmayı okuma nezaketi gösterdi. Bu isimlerin yanında mesai arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Ünal Şahin ve Arş. Gör. İbrahim Sainkaplan da bu kitapta emek sahibidir. Dr. Bilge İlhan Toker hocam dil ve yazım kontrolünde çok yardımcı oldu. Abdulgafur Kesimal'in problem çözücü dokunuşlarını unutmam mümkün değildir. Klasik kaynaklara ulaşırken kullandığım Kuramer Kütüphane Programı'nı ve İsam'ın Yadep gibi kısa da olsa katıldığım sertifika derslerini de bir teşekkür nişanesi olarak anmam gerekir. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Elbette en haklı teşekkürü anne ve babama etmem gerekir, onların duası benim için hep bir kuvvet menbaı olmuştur. Çocuklarım Meryem, Muhammed ve Rıfat Erdem ile eşim Süreyya Arslan akademik çalışma yapmanın meşakkatini paylaşıp yükümü hafiflettiler. Onlara da müteşekkirim, iyi ki varlar.

Burada ismini anamasam da üzerimde emeği, katkısı olan tüm hoca ve arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Hopa/Artvin 2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	13
1. MİHNE ÖNCESİ SOSYO-POLİTİK DURUM	49
1.1. Arap-Mevâlî Uyuşmazlığı	52
1.1.1. Kabile'nin Gücü ve Asabiyet Duygusu	53
1.1.2. Arap Olmanın Fazileti	61
1.1.3. Arapçılığa Tepki: Şuûbiyye	64
1.1.4. Yükselen Yeni Bir Sınıf: Mevâlî	65
1.2. Ulemâ-Ümerâ Çekişmesi	70
1.2.1. Âlim ve Kıymeti	70
1.2.1.1. Dinî Olanla İdari Olanı Ayırma Problemi	73
1.2.1.2. İlk Âlim Tipine Örnekler: Âlim Sahâbîler	75
1.2.1.3. Emevilerin Meşruiyet Arayışı ve Değişen Ulemâ- Ümerâ İlişkisi	77
1.2.2. Ümerânın Dinî Gücü	81
1.3. Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadîs Gerilimi	89
2. MİHNE ÖNCESİ TEOPOLİTİK DURUM	99
2.1. Halku'l-Kur'ân Meselesi	100
2.2. Mihne Öncesi Bazı Önemli Olay ve Olgular	113
2.2.1. İlk Ayrılık: Hâricîler	114
2.2.2. Alioğulları-Abbâsîler Mücadelesi	121
2.2.3. Tercüme Hareketleri	132
2.2.4. Zenâdîka Hareketleri	140
3. MİHNE SÜRECİ	151
3.1. Me'mun Devri ve Mihne	151
3.2. Mu'tasım Devri ve Mihne	173
3.3. Vâsık Devri ve Mihne	183

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin, İbn (Ođlu)
bnt.	: Kızı
bs.	: baskı
h.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladî
ö.	: Ölümlü
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve diđerleri
m.ö.	: milattan önce
y.y.	: yayın yeri/yılı yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ksm.	: Kısım
ed.	: Editör
çev.	: Çevirmen
krş.	: Karşılaştırınız
v.	: Vefâtı

